

Türk Halk Hikâyelerinde Hak Âşıklığı

Özcan AKKAYA

Azerbaycan Nahçıvan Devlet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Halk Edebiyatı

Özet

Muhabbet (aşk) destanlarını incelediğimizde kahramanların Hak âşıklığının ön plana çıktığını gördük. Makalemizde bazı muhabbet destanlarından yaptığımız alıntılarda Hak âşıklığının rastgele bir vasıf olmadığı anlaşılmaktadır. Destanların özünde de bu vardır. Muhabbet (aşk) destanlarının ister düşünce ister içerik açısından epik destan geleneğindeki yerinin doğru tespit edilmesi kahramanın hak âşıklığının ve diğer özelliklerinin tam olarak verilmesiyle olur.

Anahtar Kelimeler: Destan, Muhabbet (aşk), Folklor, Hak âşıklığı, Azerbaycan, Âşık Garip, Ozan, Tahir-Zühre, Gelenek.

Love in the East

Abstract

When we look through the love epics, we find that God love is the first. In our article, in some extract we got it is seen that God love is not an ordinary quality. There is this subject in the main idea of the epics. As a result we can say that finding out the position of the love epics in epic tradition as either thought or main idea can be possible by expressing God love and the other featiunes of the leading charaster.

Key Words: Epic, Love, Folklore, Hak âşıklığı God love, Azarbaijan, Âşık Garip, Poet, Tahir – Zühre, Tradition

Folklor insanın, doğumundan ölümüne kadar hayatın tüm aşamalarını yansıtır. Folklorun önemli bir bölümü olan destanlar toplumların ruhunu anlatır.

Azerbaycan, destan konusunda zengin bir birikime sahiptir. Azerbaycan destanlarına baktığımızda kahramanlık ve muhabbet (aşk) destanları önemli bir yer tutar. Kahramanlık destanlarında; toprağı, yurdu ve halkının hürriyeti için kahramanın verdiği mücadeleler ve savaş sahneleri ön plana çıkarken, muhabbet (aşk) destanlarında; sevgilisine ulaşmak için mücadeleye başlayan genç âşığın ıstırapları, sevgiliye ulaşma yolunda karşılaştığı zorluklar ve verdiği mücadeleler konu edilmektedir.

Azerbaycan muhabbet (aşk) destanlarında kahramanın davranışı, psikolojisi ve onun hakperestliği doğrudan konu ile ilgilidir. Bu bakımdan muhabbet destanları için önemli bir motif olan Hak âşıklığı ve onun konu ile alakası, bu destanların estetik konularını -daha geniş anlamda ise asıl özelliğini- yansıtmaları açısından önem taşır. Diğer bir deyişle muhabbet destanlarını âşik ve maşuksuz düşünmek mümkün olmadığı gibi, aynı zamanda bu destanları kahramanın karakteristiğini ifade eden hakperestlikten ayrı düşünmek de mümkün değildir.

M. Tehmasip (1972: 41), M. Ceferli (2000: 125-126), M. Qasımlı (1996: 96) araştırmalarında kahramanın hakperestliği ve âşığın âşıklık konumundan özellikle bahsetmişler ve bu mevzuyu geniş hatlarıyla anlatmışlardır. Araştırmacı Fuzuli Bayat bu konuyu şöyle ifade emektedir: “Aşk destanlarının başlıca karakteristiğı onun baştanbaşa Tanrı vergisi (ilham) üzerine kurulmasıdır. Türk - İslam tefekküründe vergi (ilham) Tanrı niyazıdır. İlham aslında birlik sembolüdür. İlhamı veren saki, derviş, mürşit, pir veya Hızır âşığı birliğe çağırır. Aşk destanlarında bu birliğe hak denildiğinden, ona ulaşmaya can atan kahramana da Hak âşığı (yani Hakk’a âşik olmuş, Hakk’tan başka gözü hiçbir şeyi görmeyen ve Hakk deyip, Hak sözü söyleyen kimse) denir.” Biz bu makalemizde aşk destanlarında “Hak Âşıklığı” motifi üzerinde duracağız.

“Tahir-Zühre” destanının giriş bölümünde daha doğrusu tasvir ve düğüm merhalesinde Hak âşıklığının ortaya çıkmasından önce Zühre’nin, yüzünü görme olanağı olmayan sevgilisi Tahir Mirza’ya niyaz göndermesi ve burada ortaya konulan “Hak aradan kötülüğü kaldırsın” mısrası (Azerbaycan Muhabbet Destanları 1979: 30), aynı zamanda “Allah seni sevdiğine kavuştursun!” (Azerbaycan Muhabbet Destanları 1979: 34) atasözünü söyleyerek Hak’a değer vermesi olayların hangi yönde gittiğini gösterse de bu işaretler Tahir’in Hak âşığı olduğunu kesin şekilde onaylamaz. Fakat daha

sonra Tahir Mirza'nın Hanverdi Sövdeger'le atışmasında Hak âşıklığı yönünde ümit verici bir sohbet olur. Gerçekten de bu Hak âşıklığı Tahir Mirza'nın başarısını; yani Zühre'ye kavuşmasını sağlar. Tahir Mirza'nın Zühre'ye kavuşması, onun Hak âşığı olduğunun onaylanması anlamındadır.

“Aslı-Kerem” destanında Kerem'in Hak âşıklığının tasdiki son derece ilginç bir yönde gelişir. Destanın başında Kerem'in Aslı'ya sevgisini bilen atası (babası), Aslı'yı ona alacağını söyler; ama sözünü yerine getiremez. Çünkü Keşiş kızını da alarak Gence'den uzaklaşır. Bu olaydan sonra, Kerem anne ve babasına Aslı'dan vazgeçmeyeceğini söyler. Ancak bunlar onun Hak âşığı olma konusuyla ilgili değildir. Kerem'le Sofi Ballica'ya çıkarlar daha sonra da haramilerle karşılaşır, orada Hak âşıklığı sıfatı çok net olarak kendini gösterir. Ancak bunlar Kerem'in hak âşıklığının onaylanması anlamına gelmemektedir, Hak âşıklığına giden yolun işaretleridir.

Kerem'in Hak âşıklığı konusundaki tasavvurunu Süleyman Paşa'nın veziri canlandırır:

“Sofî saz ile söylediği gibi, söz ile de Kerem'in bütün hallerini ifade etti. Üstelik Aslı'nın yazdığı kâğıdı da Keremden alıp, vezire verdi. Vezir baktı ki, Aslı mektubunda: “Kerem'e merhamet edin. O bana âşık, bende ona. Atam bize zulüm ediyor.” diye yazmış. Vezir durumu böyle görünce dedi:

- Paşam, Kerem Hak âşığıdır. Biz Aslı'yı Keşiş'ten alıp ona verelim. Keşiş feryat ederek dedi ki:

- Kerem Hak âşığı değildir.

Paşa dedi:

- Biz onun Hak âşığı olup olmadığını anlarız.

Paşa'nın Hüsniye adlı akıllı bir kardeşi vardı. Çağırıp durumu ona anlattı. Hüsniye şöyle dedi:

- “Ben şu vakitte onu yoklarım” (Azerbaycan Muhabbet Destanları 1979: 152).

Böylece, Ballica aksakallılarının, haramilerin ve vezirin Kerem hakkında söylediği Hak âşıklığı fikrini Süleyman Paşa'nın kız kardeşi Hüsniye Hanım yoklamak mecburiyetinde kalır. Daha sonra, Kerem imtihana çekilir ve Hak âşıklığı onaylanır ve Kerem'in Hak âşıklığının onaylanması süreci düğüm başlangıcından zirveye kadar devam eder.

“Âşık Garip” destanında Garibin Hak âşıklığının ön plana çıkması ve onun onaylanması diğer destanlara kıyasla son derece geç olur. Ama burada

Garibin Hak âşıklığı vasfının üstü örtülü izlerine rastlamak zor değildir. Şöyle ki, Garip Tebriz'den Tiflis'e gelir ve Şahsenem'i arar. Bunu duyan Âşık Güloğlan der ki, âşıklıkta hiç kimse benim dengim olamaz. Bunun üzerine âşıklar karşılaşır ve halk bu karşılaşmayı izlemek için toplanır (Azerbaycan Muhabbet Destanları 1979: 174-175).

Şüphesiz bu karşılaşmada ikinci taraf olan Âşık Güloğlan yenilir; yani Âşık Garip'i galip kılan onun Hak âşıklığıdır. Ama metinde bu konuda kesin bir ifadenin geçmemesinden dolayı Garip'in Hak âşıklığının tasdik edildiği kanaatini açık bir şekilde söyleyemeyiz. Fakat aşk destanlarına mahsus destan geleneğinde biliriz ki, yenilen âşıklar, ancak Hak âşıklarına yenilirler. Bu mantıkla yaklaştığımızda, Güloğlan, Garip'in Hak âşıklığını açık bir şekilde itiraf etmese bile bu onun Hak âşıklığını ortaya koyar.

Destanın bir yerinde Garip'in anasına rastlayan Bezirgan Ahmet'in, Garip hakkındaki "Hak gönlünün muradını versin" (Azerbaycan Muhabbet Destanları 1979: 191) sözleri bir çeşit Hak âşıklığının işaretidir.

Artık üçüncü makamda (bölümde) Garip'in Hak âşıklığı tam olarak ortaya çıkar. Bu makam (bölüm) şöyledir: Halep Paşası burada onların hepsine galip gelen Garip adlı bir âşığın olduğunu duyar ve onu kendi yanına getirip, onu memleketinin en meşhur âşığıyla yarıştıır. Garip galip gelir ve meclistikiler şöyle der: "Garip sen gerçekten de Hak âşığısın" (2, s.196).

Böylece, konunun gelişim merhalesi (bölümü) zirve noktasına gelir. Diğer bir deyişle, Hak âşıklığı en üst makamda tasdik edilir.

"Muhabbet destanlarımızın sembolik bir anlam taşıyan en mükemmel örneklerinden biri "Kurbani" destanıdır." (Tehmasip 2004: 602). Bu destanda da kahramanın Hak âşıklığının kabulü ilginç merhalelerden sonra gerçekleşir. Hak âşıklığının nişanesi Kurbani'ye buta (Rüyada âşığa maşukunun gösterilmesi) verilmesinden sonra meydana çıkar ve Kurbani ile babası Mirzalı Hanın atışmasından oluşur. Atışmadan sonra halkın hepsi Mirzalı Han'a minnet edip şöyle der:

- Bilin ki Kurbani Hak âşığıdır. Bırak sevdiğinin yoluna varsın gitsin. Umulur ki Peri hanımı bırakıp döner." (Azerbaycan Muhabbet Destanları 1979: 210-211).

Kurbani'nin Hak âşıklığının ikinci makamı Mustafa ile Kurbani'nin atışmasında meydana çıkar ve atışmadan sonra "Mustafa baktı ki Kurbani'nin butası var. O, hak âşığıdır. Onu yolundan çevirmek mümkün değil. Ona hayır dua etti yardım edip darlıktan kurtardı ve yola çıkardı." (Azerbaycan Muhabbet Destanları 1979: 213-214).

Kurbani Hak aşığı olduğunu Mahmut Bey'e söyledi.

Mahmut Bey ona çok izzet-ikram edip dedi:

- Kurbani doğrusunu söyle, sen bu Gence şehrine niçin geldin?

Kurbani dedi ki:

- Bey ben âşığım, bunun için geldim.

Mahmut Bey dedi ki:

- Kime âşıkısın? Açıkça söyle, gizleme.

Kurbani dedi ki:

- Bey, ben Hak âşığıyım. Hak âşığı yalan söylemez. İzin ver ne için geldiğimi, sazla söyleyeyim. (Azerbaycan Muhabbet Destanları 1979: 231).

Lakin bununla da sorun çözülmüyor. Kara Vezir Kurbani'yi öldürmek için şehirden yola çıktığında Kurbani ona şöyle bir bedduada bulunur:

“Vezir, sana beddua ediyorum,

Hak dileğini vermesin,

Gökten bin bir bela gelse,

Hepsi seni bulsun.” (Azerbaycan Destanları, 1. Cilt: 60)

Bu konuyu açıklayan M. Kasımlı çok doğru olarak, bu olayı kara vezirin Hak âşığı ile ilgili yasağı bozması anlamında yorumlar (Qasımlı 1996: 105).

Nihayet, Ziyad Han öz kızını Kurbani'ye vermek isteyince Kara Vezir onun imtihana çekilmesi gerektiğini bildirir: “Şimdi, senin gönül kuşun uçtu, onu bizim ihtiyarımıza, irademize bırak da onu bir imtihana çekelim. Eğer imtihandan başarıyla çıkarsa, Hak âşığıdır, kızı versen de lafımız olmaz.” (Azerbaycan Muhabbet Destanları 1979: 234)

M. Caferli Hak âşıklığı konusunda şu yorumda bulunur: “Azerbaycan muhabbet (aşk) destanlarında Hak âşıklığı konusu sınama - onaylama modeli çerçevesinde gerçekleşir. Kahraman bir sınavdan başka bir sınava geçerek Hak âşığı olduğunu böylece kanıtlar. Sınavlar git gide çetinleşir kahraman sonunda sınavdan başarıyla çıkarak epik bir değer kazanır.” (Caferli 2002: 111).

Bu anlamda “Kurbani” de diğer muhabbet destanlarında olduğu gibi çeşitli imtihana tabi tutulur. Böylece, Kara Vezirle kızı Nigar, Kurbani'yi imtihana çekmeye başlarlar (Azerbaycan Muhabbet Destanları 1979: 236 –

237). Kurbanı bütün sınavlardan başarıyla çıkar ve onun Hak âşığı olduğu bütün taraflarca onaylanır, böylece destanın konusu diğer destanlarda olduğu gibi zirve noktasına yaklaşır.

“Abbas-Gülgez” destanında da Abbas’ın Hak âşıklığı başka bir sanat dalı olan ozanlıktaki atışmalarda ön plana çıkar. Yani deyişme - atışma, söz, saz, sanat anlayışı Allah vergisi seviyesindedir ve Hak âşıklığının da bu alanda sınava çekilmesi birbirini tamamlayan poetik-estetik unsurlardır. Öyle ki Abbas âşıklar meclisine gitme konusunda bir çobanla anlaşır. Yani çoban mecliste üstat âşık gibi sözün Abbas’a verilmesini teklif edecektir. Böyle de olur ve Abbas mecliste galip gelir. Çoban şöyle der: “Abbas, sen hakikaten âşıksın. Sen gerçek bir Hak âşığısın.” (Azerbaycan Muhabbet Destanları 1979, s.270).

Artık destanın başından itibaren âşıkların atışması ve Abbas’ın başarıyla çıkmasıyla onun Hak âşığı olduğu kanaatine varılır. Bu kanaat, Hak âşığı Abbas’ın destanın gelişimindeki konumunu da belirler.

Abbas’ın Hak âşığı olmasının başka bir tasdiki de onun derin kuyudan ve sonra da şahın attırdığı zehirli kuyudan kurtulması ile ilgilidir. Kuyu motifi tesadüfî bir anlam taşımamaktadır. Bu motif, bu dünyanın bir yazgısı olan ölümü sembolize eder ve bu şartlarda kuyudan ve yokluktan halas olması-kurtulması- ancak Hak âşıklarına nasip olur.

Nihayet Gülgez Peri, Şah Abbas’ın aldığı tedbirlere aldırış etmeyerek, Abbas’tan ayrılmayacağını bildirir ve bununla da Abbas’ın Hak âşığı olduğu Şah Abbas tarafından da kabul edilir:

“Abbas bir kendine baktı, bir de boynuna sarılmış Peri’ye baktı, bir de dönüp darağacına, cellâda baktı ve kederlendi. Yalnızlık, kimsesizlik onu esir etti. Yurdunu, adamlarını hatırladı. Muhammed Bey ona doğru yaklaşarak sazını sinesine basarak şöyle dedi:

Başına döndüğüm, kurban olduğum,

Nereye gitti bahtı kara, gelmedi?

Bülbül uyudu soldu gülün yaprağı,

Kısmet oldu gonca hala, gelmedi.

Şah hükmüyle han üstüne han gitti,
Ağlar didem, yaş yerine kan gitti,
Kol boşaldı, dil dolaştı, can gitti,
Sonunda götürdüler dara, gelmedi.

Abbas der ki: Bu ad yaman ad oldu,
Cismim ateş, koynum dolu ateş oldu,
Ben dost dedim, dostlar bana yabancı oldu,
Şimdi uzak oldu mesafe, gelmedi.

Şimdi bu konuyu burada bırakarak, Şah Abbas'a gelelim.

Şah Abbas vezirini çağırıp şöyle dedi:

- Abbas Hak aşığıdır, onun sevgilisini elinden alırsak belaya düşeriz. Bütün sınavlardan geçti. Onu öldürmeyip Peri'yi ona versem ne dersiniz?

Şöyle dediler:

- Şah sağ olsun, hepimiz razıyız. Âşığı incitmek olmaz.

Şah emir verdi, Abbas'ı getirdiler. Şah Abbas ona şöyle dedi:

Âşık, sevgilini sana veriyorum. Ya bizim ülkede kal, ya da kendi ülkeneye git.

Âşık Abbas şöyle dedi:

Şah, merhametin bol olsun, Periyi bana verdiğin için Allah senden razı olsun. İzin ver, biz gidelim “(Azerbaycan Muhabbet Destanları 1979: 304-305).

Aslında bu makam diğer destanlarda olduğu gibi bu destanda da konunun gelişiminin zirvesini (doruk noktasını) oluşturur. Başka bir deyişle, Hak âşıklığı zirvesi ile destanda süjenin zirveye çıkışı aynı anda birbirlerini tamamlamaktadır.

Azerbaycan muhabbet destanlarındaki Hak âşıkları sıradan olmamalarıyla kendilerini fark ettirirler. Örneğin “Tahir - Zühre” destanında Tahir Mirza'nın kırk gün sandıkta suyun içinde kalması yahut da “Valeh -Zernigar” destanında Valeh'in olağanüstülük ve bir mucize göstermeye kabiliyetli olması gerçeği bunu ispat eder. Bu manada “Valeh – Zernigar” destanından çobanla Valeh'in diyalogunu hatırlamak yerinde olur:

Valeh çobanın yanına gelip şöyle dedi:

Çoban kardeş, misalen, ‘acıktın mı çobanın yanına, yoruldu mu kervana git’ derler. Biraz süt sağıp çörek katıp yiyeyim.

Çoban süt sağdı ve Valeh'in önüne getirip koydu. Valeh kollarını sıvayıp, sütle çöreği iştahla yedi.

Valeh yemeğini tamamen bitirdikten sonra çoban ona şöyle dedi:

- Sırtındaki sazından anladım ki âşıksın.

Valeh şöyle dedi:

- Öyle, Hak aşığıyım.

Çoban şöyle dedi:

- Âşık kardeş, öyle bir söz söyle ki bizim bütün bu yaylalara yayılsın.

Valeh aldı sazı eline göğsüne dayadı bakalım ne söyledi:

Ne coşkun akarsın, Zenbur çayı, sen,

Gelip senden nasıl âlem geçti?

Güllü Dağıstan'ın cennetisin,

Nice zaman, nice âlem geçti.

Ezel senden geçti Nadiri devran,

Buluşunca tamam, Turan.

Seni karşılamaya gelir külli Dağıstan,

Tamamen Rum'u, Acem'i geçti.

Bu dünya dediğin bir yer – gök,
Evvel mutluyduk, sonra ise gamlı,
Bir yârın aşkında idi Mecnun,
Valeh gibi akli nacem geçti.

Valeh sözünü tamamlar tamamlamaz, Zenbur çayı iki parçaya ayrıldı. Çayın ortasından bir büyük yol açıldı. Çoban Valeh'e dedi:

“Âşık artık ben senin kardeşinim; ne zaman sıkıntıya düşersen çağır, yardımına koşarım.” (Azerbaycan Muhabbet Destanları 1979: 371-372).

“Valeh - Zernigar” ve diğer muhabbet destanlarında başkahraman çeşitli yerlerde akli, feraseti ve söz söyleme vasfıyla diğerlerine galip gelir. Bu konuda İ. Kafesoğlu şöyle görüş bildirmektedir: “Söz, muhabbet destanlarındaki Hak âşığının hem himayecisi hem de koruyucusudur.” (Kafesoğlu 1989: 320-325).

Görüldüğü gibi, kahramanın Hak âşığı olması rastgele bir vasıf olmayıp kahramanın konumunu tam olarak ifade eden bir özelliktir. Aslında destan kahramanının konu içindeki hareketi, psikolojik durumu da onun Hak âşıklığına işaret eder; çünkü muhabbet (aşk) destanlarının özünde bu vardır.

Azerbaycan muhabbet destanlarının ister düşünce ve içerik özellikleri ister şiirsel anlam içeriği, isterse de epik destan geleneğindeki yerinin doğru olarak belirtilmesi ve tespit edilmesi açısından kahramanın sanatsal konumu ve onun davranışları, ruh hali ancak Hak âşıklığı vasfından kaynaklanmaktadır. Yani bütün bu vasıflar bir bütünlük içinde birlikte incelenmeli ve birlikte takdim edilmelidir.

KAYNAKLAR

- Azerbaycan Destanları, 1. Cilt, Azerbaycan İlimler Akademisi Neşriyatı, Bakü 1965.
- Azerbaycan Muhabbet destanları, Bakü, 1979, 504 s.
- Bayat, Fuzuli, Muhabbet (aşk) Destanları - Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatına Dair Tetkikler. XI. Cilt, Bakü, Seda Neşriyat, 2000, s: 123-146.
- Ceferli, Meherrem, Azerbaycan Muhabbet Destanlarının Poetikası. Bakü, Elm Neşriyat, 2000.
- Caferli, Meherrem, Azerbaycan Muhabbet Destanlarının Strüktürü Umum Türk Destancılığı Kontekstinde Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatına Dair Tetkikler. XI. Kitap, Bakü, Seda Neşriyat, 2002, s: 111-118.
- Kafesoğlu, İbrahim, Türk Milli Kültürü, İstanbul, 1989.
- Qasımlı, Meherrem, Aşık Sanatı, Bakü, Ozan, 1996.
- Tehmasib, M. H. Azerbaycan Halk Destanları (Orta Asırlar). Bakü, Elm Neşriyat, 1972.
- Tehmasib M. H., Qasımlı, Meherrem, Destanlar –Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, 1. Cilt, Bakü, Elm Neşriyat, 2004, s. 596 -627.